

İnas Rüşdiyeleri'nde (Kız Ortaokullarında) Ahlâk Dersleri

- "Kızlara Mahsus İlmî Ahlâk" Ders Kitabı Örneği -

Yrd. Doç. Dr. Gülsüm PEHLİVAN AĞIRAKÇA*

Özet

Kadının toplumsal hayattaki konumu ve eğitimi, tarih boyunca tartışma konusu olmuştur. Kadınların eğitimi meselesi, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde, farklı fikir akımlarının da etkisi ile her alanda tartışılmaya başlanmıştır; kadınların eğitiminin yetersizliği, toplumsal problemlerin nedenlerinden biri olarak ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda kızlar için en uygun eğitimin, ancak devletin açtığı okullarda ve cinsiyete uygun programlarla gerçekleştirilebileceği konusunda ortak bir kanaat oluşmuştur. İlk açılan kız mektepleri, sıbyan mektebinden sonra devam edilebilecek bir eğitim kurumu olan "inas rüşdiyeleri"dir. Sonraki yıllarda farklı eğitim basamaklarında kızlar için yeni mektepler açılmıştır. Açılan kız mektepleri için programlar hazırlanmıştır; "kadının sosyal konumu" dikkate alınarak ahlâk terbiyesi, çocuk eğitimi, ev işleri ve el becerileri ile alakalı derslere öncelik verilmiştir. Bu çalışmada kız rüşdiyelerinde istikrarlı bir şekilde okutulduğu bilinen ahlâk dersinin genel çerçevesi ortaya konulacak, ahlâk ders kitaplarının muhtevası üzerinden kız çocuklarının eğitimine, kadının sosyal hayattaki rolüne ilişkin tespitler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mektep, İnas, Rüşdiye, Ahlâk, Ders Kitabı.

Abstract

Women's position in the social life and education have been the question of debate throughout history. The issue of women's education began to be discussed in all areas by the effect of different streams of thought in the Ottoman Empire as from 19th century, and the lack of women's education was suggested as one of the causes of social problems. In this regard, a mutual consensus was reached concerning the fact that the most appropriate education for girls could only be realized in the schools opened by the state through gender-appropriate programs. The first opened schools for girls are "inas rüşdiyeleri" (ottoman secondary school) that is an educational institution that can be continued after primary school. In the following years, schools were opened for girls in different education levels. Programs were prepared for the schools for girls opened; priority was given to courses related to moral upbringing, child education, housework and handcrafts considering the "social position of women". In this study, the general framework of moral course which is known to be taught consistently in girl rüşdiye (ottoman secondary school) will be revealed, and determinations

* Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Anabilim Dalı.

concerning the girls' education and role of women in social life will be made through the contents of moral textbooks.

Keywords: Education, Women, Secondary School, Morality, Moral Textbooks.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Batı'ya yöneldiği 19. yüzyılda kadınların toplum içerisindeki statüsü de tartışmaya açılmıştır. Kadın meselesi, ideolojik yaklaşımlardan da nasibini almış; Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık gibi dönemin önde gelen akımları tarafından farklı açılardan yorumlanmıştır. Pek çok konuda birbirine zıt fikirler ileri süren aydınlar, amaçları aynı olmamakla birlikte kadının eğitiminin gerekliliği konusunda birleşmişlerdir.¹

Tanzimat'tan sonra, toplumun geri kalma nedenlerinden biri olarak kızların ve kadınların eğitimden yoksun bırakılmaları öne sürülmüştür.² Kadınların eğitimi, üretime katılabilmeleri için gerekli gören bir kısım Batıcı aydının yanı sıra, ağırlıklı olarak, -anne olması sebebiyle- kadının eğitiminin, erkeklerin eğitiminden daha elzem olduğu görüşü hâkim olmuştur. Aynı zamanda kızların vazifesini, yalnız ev işleriyle sınırlı görmeyen yanlışı üzerinde durulmuştur.³ İyi yetişen bir genç kızın hem kendisinin hem de toplumun geleceğinde önemli rol oynayacağı fikri kabul edilmiş olmakla birlikte kadının iyi bir eş olabilmesi için de eğitim alması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda kızlar için en uygun eğitim ancak devletin açtığı okullarda, cinsiyetlerine uygun programlarla gerçekleştirilebilirdi.

Tanzimat'tan önce kız ve erkek çocuklar, 5-6 yaşlarından itibaren sıbyan mekteplerinde birlikte okurlardı. 3-4 yıl süren bu eğitim, Kur'an-ı Kerim, İlmihal, yazı dersleri ile ahlâk risalelerini okumaya dayalı zorunlu olmayan bir eğitimdi. Sıbyan mekteplerinden mezun olan erkek çocukların bir kısmı medreselere ve 1773'lerden itibaren de açılan çeşitli askerî ve sivil okullara gidebiliyordu.

¹ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (1990), s. 25-84; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını*, İstanbul, MEB Yayınları, 1996, s. 20-21.

² Tanzimat aydını kadının, eğitimden mahrum bırakıldığını düşünmekle birlikte; 18. yüzyıla kadar Osmanlı eğitim sisteminde erkeklerin eğitimi de devlet eli ile gerçekleşmemekteydi. Nitekim medreseler ve askerî eğitim veren kurumlar dışında meslek edinme usta-çırak ilişkisi ile sağlanmaktaydı. Dolayısıyla bu şekildeki bir sistemde kadının örgün eğitimde yer almamasının, eğitimin ev ve konaklarda gerçekleşmesinin, dönemin şartları açısından bir mağduriyet olarak algılanmaması gerektiği kanaatindeyiz. Buna ilaveten eğitim kurumları, ihtiyaç hâsıl olduğunda açılan mekânlar olarak bilinmektedir. Osmanlı'da özellikle şehirliler kadınların, toplum içerisindeki statüsü ağırlıklı olarak "anne ve eş" olması üzerinden şekillendiğinden aldığı eğitim de bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Kadın, çalışan ve topluma iş gücüyle katkıda bulunan bir birey olarak algılanmamıştır. Tanzimat'la birlikte kadının toplumsal hayattaki konumuna bakışın değişmesi, eğitim kurumlarının varlığını da gerekli kılmıştır.

³ Yasemin Tümer, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara, TTK, 2013, 25-46. Şemseddin Sami, bu dönemde yayınladığı *Kadınlar* adlı kitabında, "Erkekler verilen eğitim yalnızca kendi şahıslarında kalır, ölümleriyle yok olur. Kadınlara verilen eğitim ise çocuklara ve gelecek nesillere de geçer. Erkekleri eğitmek, gölge veren bir ağaç dikmek, kadınları eğitmek ise hem gölge hem meyve verecek bir ağaç dikmektir..." sözlerini kullanmaktadır.

Kız çocuklarının ise 1859 yılına kadar sıbyan mektebinden başka devam edecekleri bir öğretim kurumu bulunmamaktaydı.⁴ Ancak varlıklı ve kültürlü aileler kızlarını ya kendisi yetiştirmekte ya da özel hocalar tutarak dinî ve edebî bilgiler edinmelerini sağlamakta idiler. Kızların bazıları, babalarından Arapça, Farsça öğrenir, edebî ve tarihî kitaplar okuyarak kendilerini yetiştirirlerdi. Bazıları da hoca hanımlardan özel dersler alır; Muhammediye ve benzeri harekeli kitaplar okurlar; Arapça, Farsça, hüs-i hat ve müzik öğrenirlerdi. Bu şekilde aile konaklarında, özel hocalardan ders alarak yazar ve şair kadınlar yetiştiği bilinmektedir.⁵

İnas Rüşdiyeleri ve Ahlâk Dersleri

Kız ve erkek çocukların ibtidâî okullardan sonra birlikte eğitim görmesi sakıncalı görüldüğünden kızlar, ilkokul seviyesinin üzerinde eğitim alma şansına sahip değillerdi. Ancak 1858 yılında Maarif Nezareti, sadarete sunduğu bir tezkirede, kızlar için ayrı bir yer tahsisinin ve ehliyetli öğretmenlerin tayin olunmasının gerekliliğinden bahsetmişti. Ayrıca başlangıç olarak bazı sıbyan mekteplerinde kız ve erkek çocukların ayrı okutulması ve Cevri Kalfa Mektebi'nin kızlara mahsus bir rüşdiye şekline getirilmesi teklifinde bulunulmuştu.⁶

İlk defa kızlar için sıbyan mekteplerinin üstünde bir eğitim verecek olan kız rüşdiyesi⁷, 6 Ocak 1859'da Sultanahmet'te (At Meydanı) açılmıştır. Böylece o yıllarda kız ve erkek çocuklar sıbyan mekteplerinden sonra ayrı okullarda öğrenim görmeye başlamıştır. Kız rüşdiyelerinin açılma gerekçesi hükümet tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: "İlim öğrenmek kadın ve erkeğe farz olup geçinmek için ağır işler gören erkeklerin ev işlerinde rahat etmeleri ancak kadınların dahi din ve dünyalarını bilerek kocalarının emirlerine itaat etmeleriyle ve istemediklerini yapmaktan sakınmalarıyla ve iffetlerini koruyup kanaat ehli olmalarıyla mümkün olacaktır."⁸ İlk kız rüşdiyesi "Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi" bu şekilde açılmış, ancak çocukları okutacak kadın muallim bulunamadığından aileler, kızlarını bu okula göndermek istememiştir.⁹ Bu sebeple nakıştan başka dersleri, ehliyetli ve güvenilir erkek

⁴ İsmail Kara, Ali Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle-Sıbyan Mektepleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005, s. 26-27.

⁵ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 66; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s. 72-78. İlk Türk kadın yazar olarak bilinen Fatma Aliye Hanım, konak eğitimi almış, babası Ahmed Cevdet Paşa'dan tarih okumuş bir entelektüeldir. Fatma Aliye Hanım, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, (sad. Metin Hasırcı), İstanbul, Pınar Yayınları, 1994.

⁶ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, s. 457.

⁷ "Cevri Usta" ya da "Cevri Kalfa İnas Rüdiyesi" adları ile bilinmektedir.

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, C. 6, Ankara, TTK Yayınları, 1954, s. 173; Mahmud Cevad, s. 60-61; Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi*, I. Kitap, Ankara, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930.

⁹ İnas rüşdiyelerinin açılmış olması beraberinde yeni bir sorunu gündeme getirmiştir. 10 yaşından sonra eğitim göreceği olan kız öğrencilere ders verecek kadın muallim bulunamaması, ailelerin kız çocuklarını rüşdiyeye göndermemesine bir sebep teşkil etmiştir. Bu sorun da 1870 yılında kadın muallim yetiştirmek üzere bir Darülmualimât açılması ile çözülmüştür. Dârülmualimât, mezun verinceye kadar inas rüşdiyelerinde görev

öğretmenlerin okutacağı konusunda açıklamalar yapılmış ve aileler, kızlarını bu okula göndermeye davet edilmiştir. Okullara katılım sağlandıktan sonra sayılarını arttırma yoluna gidilmiştir.¹⁰

İnas rüşdiyelerinde okutulan dersler, erkek rüşdiyelerinden çok farklı olmayıp genel olarak her iki kurum için de ortak program uygulandığı bilinmektedir. Ancak inas rüşdiyelerinde cinsiyete göre farklı derslerin okutulduğu dikkat çekmektedir. Kız çocuklarının aldığı eğitimin öncelikle iyi bir eş ve anne olmalarına hizmet etmesi gerektiği düşüncesinin ders programlarına da yansıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim açıldıkları tarihten itibaren inas rüşdiyelerinde; Elifbâ, Kur'an, İlmihal, Tecvit ve Ulûm-ı Diniye dersleri esas olmak üzere; Arapça, Farsça, Osmanlıca lisan dersleri; Tarih ve Coğrafya gibi kültür dersleri; Hesap ve Hendese dersleri; Terbiye-i Bedeniyye, Hıfz-ı Sıhhat gibi sağlığa yönelik dersler, Tedbir-i Menzil, Resim (nakşa yardımcı olacak derecede) ve Ameliyat-ı Hayatiye (Biçki-Dikiş) şeklinde kızlara mahsus dersler okutulmuştur.¹¹

İnas rüşdiyelerinde okutulan derslerden bir diğeri de ahlâk dersidir. Erkek rüşdiyelerinde belirli dönemlerde okutulmuş olan ahlâk dersi, açıldıkları tarihten itibaren inas rüşdiyeleri programlarında da yer almıştır. Ahlâk dersinin kız mekteplerinde ihmal edilmemesi, dönemin kadına bakışını ve eğitim anlayışını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu manada ahlâk derslerinin muhtevasını bilmek; dersin cinsiyete göre nasıl farklılaştığını görmek ve sebeplerini tespit edebilmek gerekmektedir.

Çeşitli kaynaklardan, özellikle maarif salnamelerinden inas rüşdiyelerinde 4, 5 ve 6. senelerde okutulan ahlâk dersinin konu başlıklarına ulaşmak mümkündür. Genel olarak ahlâk dersinin ve ders kitaplarının konuları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:¹²

1. **Tâlim-i Ahlâk (Ahlâk Terbiyesi)**
2. **Vezâif-i Diniyye, Vezâif-i Ubüdiyyet (Kulluk Vazifeleri)**
3. **Vezâif-i Şahsiyye, Vezâif-i Zatiyye (İnsanın Kendisine Karşı Vazifeleri)**
4. **Vezâif-i Gayr-ı Şahsiyye, Vezâif-i İnsaniyye (İnsanın Kendisi Dışında Diğerlerine Karşı Vazifeleri)**

yapacak olan müdür, öğretmen hatta bevvaların yaşlı ve iyi ahlâklı erkeklerden seçilmesine özen gösterilmiştir.

¹⁰ Takvim-i Vekâyi, nr. 649. 26 Zilhicce 1278; Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, İstanbul, Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 12; Tümer, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat Hayatında Kadın Eğitimi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (10 Eylül 2001), s. 58-89.

¹¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, s. 335; Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907): Programlar-Ders İçerikleri-İstatistikler*, Ankara, Gazi Kitapevi, 2008), s. 20. İnas rüşdiyelerinde okutulan dersler aynı zamanda kız sanayi mekteplerinde de okutulmuştur. Dolayısıyla derslerin muhtevası aynıdır. Kız Sanayi Mektepleri, tedrisat bakımından rüşdiyelerle aynı düzeyde olan, ancak sanat ve amelî dersler açısından farklılık gösteren mekteplerdir.

¹² Ali Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlâk* (1. Kısım), İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1316/1898; Ali Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlâk* (3. Kısım), İstanbul, Kıraat Matbaası, 1316/1898; Ali Seydi, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye*, İstanbul, Artin Asaduryan Matbaası, 1329/1913.

- a. Vezaif-i Aile (Aile Bireylerine Karşı Kız Çocuğunun Vazifeleri)
- b. Okulda Kız Öğrencinin Vazifeleri
- c. Eşlerin Birbirine Karşı Vazifeleri
- d. İdare-i Tasarruf-ı Beytiyye (Ev İdaresi Hususunda Kadının Vazifeleri)
- e. Terbiye-i Etfal (Çocuk Terbiyesi)
- f. Ahbaplık (Dostluk ve Arkadaşlık)
- g. Hademe ve Hademe İntihâbı (Seçimi)
- h. Vezâif-i Medeniyye (Vatana Karşı Vazifeler)
- i. Hayvanlara Karşı Vazifeler

5. Fezailiyye-Rezailiyye (Ahlâkî Faziletler ve Reziletler)

6. Âdâb-ı Muâşeret

İnas mekteplerinin son üç yılında okutulmak üzere hazırlanan ahlâk ders kitaplarından biri, Ali Rıza'ya ait *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlâk* adlı eserdir.¹³ Bu eserden yola çıkarak aşağıda kızlara yönelik ahlâk konularının muhtevasını genel hatları ile başlıklar altında vermeye çalıştık.

1. Tâlim-i Ahlâk (Ahlâk Terbiyesi)

Eserde, ahlâkın tanımı yapılmakta ilm-i ahlâkın önemi üzerinde durulmaktadır. Ahlâk, ıstılâhî olarak "*İnsanın hilkatte cibillî olan hasâil-i mümeyyezesiyle mensubu bulunduğu heyet-i beşeriyye meyânında iktisab eylediği kâffe-i ef'âl ve harekâtın hey'et-i mecmuasını ifade eder*" şeklinde tarif edilmektedir.¹⁴ İlm-i ahlâk ile faziletlerin kazanılacağı, kötü fiillerden uzak durulacağı ve bu ilmin; nazarî ve amelî olarak iki kısma ayrıldığı ifade edilmektedir.

Güzel ahlâk; hilm (yumuşaklık), tevazû (alçakgönüllülük), sehâvet (cömertlik), şecaat (cesaret), sabır, kanaat, sıdk (doğruluk), şefkat, merhamet, âlî-cenâb olmak (cömert, haysiyetli olmak), şükür, aff gibi övülen fiil ve hareketler olarak sıralanmıştır. Güzel ahlâklı olmanın -aynı zamanda- dinî bir emir olduğu âyetler ile anlatılmaktadır. Kötü ahlâk da, cehl (cehalet), hiddet, gadab (öfke), buhl (cimrilik), hased, kibir ve gurur, korkaklık, kanaatsizlik, kizb (yalan) ve bunlara benzer makbul olmayan fiiller şeklinde verilmiştir.

İnsanda ahlâkın iki şekilde bulunduğu belirtilmiştir. Bunlar; ahlâk-ı cibillî (tabîi, yaratılıştan), ahlâk-ı kesbî (sonradan kazanılan ahlâk) şeklindedir. Birincisi; akıl, güzellik, konuşma gibi yaratılış özellikleridir ve bunlar üzerinde kişinin iradesi söz konusu olmadığından Allah katında ve insanların

¹³ Ali Rıza tarafından kaleme alınan eser, inâs mekteplerinin dördüncü senesinde okutulmak üzere Maarif Nezâreti tarafından seçilip kabul edilmiştir. Eserin konuları 1891-1892 yıllarındaki inas rüşdiyelerinin 4, 5 ve 6. senelerinde okutulan "Ahlâk" dersi programı ile de uygunluk göstermektedir. Ali Rıza'nın bu eseri dört kısım halinde hazırlanmıştır. Her bir kısım ayrı ayrı basıldığı gibi bazılarının birlikte basıldığı da tespit edilmiştir. Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Ankara, MEB Yayınları, 2002, s. 250-251; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, (1. Sene), İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1316/1898, s. 422-423.

¹⁴ "İnsanın yaratılışında fitrî olarak var olan huyları ile (sonradan) insanların içinde elde ettiği fiil ve hareketlerin tamamını ifade eder." Ali Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 3.

nezdinde makbul olan, sonradan elde edilmiş, kazanılmış olması itibariyle kesbî ahlâktır. Kesbî ahlâkı teşkil eden faziletler ise şunlardır: İlim, hilm, sabır, şükür, adl, zühd, tevazû, aff, iffet, cûd (cömertlik), şecaat, hayâ, mürüvvet, samt (sükût), teenni (ihtiyatlı davranma), teveddüd (sevgi, dostluk), vakar, merhamet, hüsn-ü edeb ve muâşeret.

2. Vezâif-i Diniyye, Vezâif-i Ubûdiyyet (Kulluk Vazifeleri)

Genel itibari ile eserde “vezâif-i ubûdiyyet” başlığı altında, kâinatı yoktan var eden Hak Teâlâ Hazretlerine ibâdet ve kulluk etmenin insan için en mukaddes vazife olduğu üzerinde durulmuştur. Kulluk vazifeleri; öncelikle Allah’ın birliğini, Kur’an’ın Allah kelâmı olduğunu tasdik, Hz. Peygamberi, Allah Rasûlü olarak kabul etmek, ahiret hayatının bulunduğu ve mukadderat-ı ilâhiyyeye (hayır ve şerrin Hak Teâlâ’dan geldiğine) iman; sonra da Müslümanlığın şartlarından olan ahkâma uygun hareket etmek şeklinde sıralanmaktadır. Her Müslüman’ın “sünen-i seniyye-i Muhammediye”ye tabi olması, öncelikli vazifelerinden biri olarak belirtilmektedir.¹⁵

İman esasları ayrı ayrı anlatılmakta; özellikle ubûdiyyet kavramı üzerinde durulmaktadır. Konu, Fatıha Sûresi’nin ilk iki ayeti ile açıklanmaktadır.

İbâdet ve itaatin önemi, “insanın rızıkına bereket, vücuduna sıhhat ve afiyet, kalbine rikkat, merhamet ve şefkat verir; dünyada refah ve mes’udiyeti temin ettiğinden başka ahirette dahi envâ-i mükâfât-ı ilâhiyyeye mazhar kılar”¹⁶ ifadeleri ile anlatılmaktadır.

Netice itibari ile “İşte fevâid ve meziyyât-ı İslâmiyye’nin başlıcaları bunlardır ki bir insan-ı kâmilin sıfatı da bunlardan ibaret olmak lazım gelir” sözleri ile kulluk ve kâmil insan olmak arasındaki irtibat ortaya konulmuş olur.¹⁷

3. Vezâif-i Şahsiyye, Vezâif-i Zatiyye (İnsanın Kendisine Karşı Vazifeleri)

Eserde, vücudun, ruhun hizmetkârı olarak yaratıldığı; dolayısıyla iyi bir hizmetkârın kuvvetli bir bünyeye sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun için insanın kendisine karşı birtakım vazifeleri olduğu ve bunlardan ilkinin “kavâid-i hıfz-ı sıhhatte riâyet” olduğu ifade edilmektedir. Sağlık kâidelerinin başında da temizlik yer almaktadır. Temizlik için “nim fazilet (yarı fazilet)” tabiri kullanılmıştır. Temizliğin iman ve ibâdet ile olan alakası da önemini göstermesi açısından dikkate değerdir: “Dini mübin-i İslâm’da nezafet imanın erkân-ı mühimmesinden olduğu beyan buyurulduğundan bu hikmet-i celileyte ittîbâ ise her Müslüman’ın üzerine farz-ı ayndır.”¹⁸ Ali Rıza’ya göre temizlik, ahlâkı bozulmaktan muhafaza eder, ihtiyarlığın da zînetidir. Netice olarak vücudu hastalıktan muhafaza

¹⁵ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 5.

¹⁶ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 4-5.

¹⁷ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 5.

¹⁸ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 50.

etmenin ve halk nazarında itibarın devamı için temizliğe özen göstermek mukaddes bir vazife olarak bilinmelidir.¹⁹

Eserde hıfz-ı sıhhat kaideleri olarak şunlar zikredilmektedir: Üzerinde ve evinde "adem-i nezâfete meydan vermemek", pencereleri açarak odaların havasını yenilemek, çamaşır ve yatakları temizlemek, itidal ile yemek yemek, mideyi rahatsız edecek derecede fazla yemek, sıcaktan soğuğa çıkmamak, terli iken rüzgârda kalmamak ve soğuk su içmemek, bedeni idmana alıştırmak (jimnastik yapmak) ve bedene kuvvet kazandırmak.²⁰

İnsanın bir diğer sorumluluğu da ruhuna (bazı yerlerde nefis olarak ifade edilmiş) karşı vazifeleridir. Bunlar da şu şekilde sıralanmıştır: Zihni daima maarif ile aydınlatmak için ilim tahsil etmek;²¹ hased, hiddet, tembellik ve hodbinlik gibi çirkin hasletlerden uzak durarak güzel ahlâk ile ruhu tezyin etmek, kendisine çeki düzen vererek hoş görünmek (*Bir hanımın zatına dikkat ve ihtimam etmesi nefisine olan riâyetine delâlet eder*), sade giyinip tezyinata (süslenmeye) fazla önem vermemek (*Aşırı süslenmek, hem vücudu yorar hem de masrafa sebep olur... En iyi kıyafet, kimsenin dikkatini çekmeyen ve ne gıptaya ne de hakir görülmeye sebebiyet vermeyen kıyafettir.*) Giyimde ve yemede itidalli olmak (*Hanım, akli ile hürmete mazhar olmalıdır*), hem dil hem de davranış bakımından ihtiyatlı olmak, edebe aykırı davranışlardan kaçınmak (*İnsanın selameti dilini koruması ile mümkün olur.*)²²

Müellif, eserin son kısımlarında başlık kullanmadan hıfz-ı sıhhat ile alakalı bir başka konuyu ele almıştır. "Güzel geçimli olmak", sıhhati korumanın kaidelerinden biri olarak verilmiştir. Münazaa ve kavganın, bedene huzursuzluk vereceği için kişiyi uykusuz bırakacağını ifade etmekte; "*İnsan kalben müsterih olmaz ise sıhhati de mükemmel olmaz, hıfz-ı sıhhat kendi halinden memnun olmayı emreder...*" ifadelerini kullanmaktadır. Halinden memnun olan kimse, rahat yaşar, iştahla yemek yer ve rahat uyur. Dolayısıyla "*hüsn-i afiyet, iyi yürek ve iyi vicdan ile pâyidâr olur.*" Böylelikle kişi hem kendini âleme sevdirebilir, hem de âfiyetine hizmet eder.²³

4. Vezâif-i Gayr-ı Şahsiyye, Vezâif-i İnsaniyye (İnsanın Kendisi Dışında Diğerlerine Karşı İnsanî Vazifeleri)

İslâmiyet'te insanlar birbirinin manevi kardeşi olarak kabul edildiği için birbirlerine karşı vazifeleri de aile içerisinde kardeşlerin vazifeleri gibidir. Dolayısıyla sadece güzel muamele etmek değil aynı zamanda İslâmî hükümleri dikkate alarak kardeşlik vazifesi ve muhabbetini yerine getirmek gerekmektedir. Eserde yazar, din kardeşliği ile kan kardeşliği arasında bağ kurarak

¹⁹ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 51-52.

²⁰ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 24, 56; 3. Kısım, s. 39.

²¹ Burada müellif, "İlim Çin'de bile olsa talip olunuz" ve "Beşikten mezara illim öğreniniz" hadis-i şeriflerini delil olarak sunmaktadır.

²² Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 26-28; 3. Kısım, s. 50.

²³ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 37-38.

kardeşlik hukukunun gereklerinin yerine getirilmesi konusuna dikkat çekmektedir.²⁴ Bu başlık altında insanın kendisinin dışında kalan bütün mahlûkata karşı vazifeleri ele alınmıştır. Bunlardan öncelikle aileye karşı olan vazifeler üzerinde durulmuştur. Kız çocuğunun arkadaşları, hocaları ile olan münasebeti ele alınmış; bir eş ve anne adayı olarak kocası ve çocukları ile nasıl geçineceği, nelere dikkat etmesi gerektiği hususunda bilgiler verilmiştir. Hülâsâ bu başlık altında çocuk terbiyesinden hayvanlara karşı vazifelere kadar pek çok konuya yer verilmiştir.

a. **Vezaif-i Aile (Aile Bireylerine Karşı Kız Çocuğunun Vazifeleri)**

Aile bireylerine karşı vazifeler; anne babaya, kardeşlere ve akrabalara karşı yapılması gerekli davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Baba, ailenin reisi ve güven kaynağı; anne de şefkat ve güzel idaresi ile ailenin sevinç ve saadet kaynağı olarak sunulmakta, "*valideye olan muhabbet saftır, mukaddestir, ruha inşirah bahşeden şey de ancak valide muhabbetidir*" denilmektedir. Babanın muhabbetinin derunî olduğu, fiil ve hareketlerinden anlaşılacağı, anne gibi muhabbetine dair ağzından söz işitmenin pek mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Ebeveyn sevgisinin tabii bir duygu; onlara itaatin de "farz-ı ayrı" olduğu ifade edilmektedir. Aile içinde saadetin ancak küçüklerin büyüklere itaat etmesi ile olacağı, aynı zamanda ebeveynini mutlu etmek isteyen bir çocuğun bin türlü vesile bulabileceği belirtilmektedir.²⁵

"Aile arasındaki revâbit-ı muhabbet ölünceye kadar devam edip hiçbir zaman haleldâr olmaz"²⁶ sözleri ile ebeveyn muhabbet göstermek mecburi bir vazife olarak ele alınmaktadır. Ayrıca bir kimsenin aile bireylerine muhabbet göstermesi yeterli görülmemekte, buna ilaveten samimiyet ve sadakatin de olması gerektiği ifade edilmektedir. Anne ve babaya akran gibi davranılmaması, teklifsiz bir muameleden kaçınılması tavsiye edilmektedir. Gerekli zamanlarda anne babanın ceza vermesi de onların en tabii hakkı olarak telakki edilmektedir. Evladın, hatalarını itiraf ederek anne babasından af dilemesi de bir vazife olarak görülmektedir. Yaşlandıkları veya hastalandıkları zaman anne babanın çocuklarına sadece maddi olarak ihtiyaç duymadıkları daha çok şefkat ve muhabbet beledikleri ve evladın kendi evinde anne babası için muhakkak bir yer ayırması gerektiği belirtilmektedir.²⁷ Nihâi olarak anne babaya gösterilecek muhabbet, sadakat ve itaat, iki cihanda da bahtiyar olmanın vesilesi olarak ifade edilmektedir.²⁸

Eserde, insanın hatalarından kurtulmasının en iyi yolunun, küçük yaşlarda ebeveyninin ihtarlarını dinleyip nasihatlerine riayet ile mümkün olacağı belirtilmiştir. Hatta "insanın büyüdüğü zaman tekdir ile karşılaşmasından ise anne babasının sert muamelesi daha iyidir; onların sert

²⁴ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 16.

²⁵ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 17-23.

²⁶ "Aile arasındaki sevgi bağı ölünceye kadar devam eder ve bozulmaz." Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 12.

²⁷ Evladın, anne ve babaya karşı temel vazifesi İsrâ Sûresi 23. âyet ile izah edilmektedir.

²⁸ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 13-15; Ali Rıza, 3. Kısım, s. 12.

muamelesi, nefsin daha çabuk ıslah olmasını sağlar", şeklinde bir yaklaşım benimsenmiştir. Hatalardan kurtulmanın bir yolunun da onları itiraf etmek olduğu ifade edilmiştir.²⁹

Eserde insanın aile içerisindeki bir diğer vazifesi de yaşça büyük olanlara hürmet göstermek, küçük olanlara şefkat ile muamele etmek şeklinde ifade edilmiştir. Müellife göre kardeşler birbirleri için Cenâb-ı Hak tarafından ihsan buyrulmuş samimi, hakiki ve vefakâr birer dost olduğundan onlar arasındaki muhabbet, bir ailenin saadetini arttıracaktır. "Kardeşlerin birbirlerini sevmeleri hayatın en latif zevkidir" ve kardeş muhabbeti, muhabbetlerin en kuvvetlisi olup bir kardeşe sahip olmak en büyük bahtiyarlıktır. Büyük kardeşler, küçüklere "numûne-i imtisal" olmalıdır. Bir ailede büyük birader baba, abla da anne mesabesinde ve onların yokluğunda vazifeleri de değişmektedir. Bu nazarla kardeşlerin onlara karşı hürmetkâr olması gerekir. Büyük kız kardeş, "validesinin sol eli makamındadır". Bu sebeple validesinin yokluğunda kardeşlerine karşı bir anne gibi şefkatli, gayretli ve onlara yardım etmede süratli olmalıdır. Küçükler de büyüklere karşı saygılı olup her söze karışmamalıdır. Küçükler; sabah kalkıp hazırlandıktan sonra büyüklerin ellerini öpmeli ve kendisine gösterilen yere oturmalıdır. Aynı şekilde akşam eve dönen büyükler kapıda karşılanmalı ve elleri öpülmelidir. Onların sözleri dikkatle dinlenmeli ve yaramazlık ile evde gürültüye sebep olunmamalıdır. Kardeşler ile tartışmamalı, küçük latifeleri su-i istimal etmemeli, daima nazik bir muamelede bulunulmalıdır.³⁰

Aynı şekilde akrabaya karşı da bir takım vazifelerin olduğu ancak bunların kolaylıkla ifa edilemeyeceği söylenmektedir. Akrabalık ilişkilerinde hilm ve sabır tavsiye edilmektedir. Yine ihtiyarlamış olan akrabaların artık ahlâklarını düzeltmek güç olduğu için onların hatalarının hoş karşılanması gerektiği ifade edilmektedir. Yapılan vazifelerle onlar minnet altında bırakılmamalı, bilakis büyüklerin varlığının çocuklar için kıymetli bir hazine olduğu unutulmamalıdır, denilmektedir.³¹

Akrabalar arasında öncelikle büyük anne ve büyük babanın önemi üzerinde durulmakta; "Büyük peder ve validelerin kalpleri hafid ve hafideleri için daha refiktir..." ifadeleri ile onların torun sevgisi anlatılmaktadır. Torunların, onlara karşı hürmet ve şefkat göstermesi gerektiği ifade edilmekte, bu terbiye ile bütün yaşlılara güzel muamelede bulunmayı öğrenecekleri vurgulanmaktadır.³²

b. Okulda Kız Öğrencinin Vazifeleri

²⁹ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 9.

³⁰ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 15-16.

³¹ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 14.

³² Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 23-26.

Eserde mektep, “Çocukların akâid-i diniyyelerini ve aile meserretlerini ve insaniyete mukteza olan sâir ulûm ve fûnûnu tâlim edecekleri bir âşiyane-i ilim ve fazilettir”³³ şeklinde tarif edilmektedir. Mektepteki eğitimin gerekliliği, bakımlı bir fidan ile kendiliğinden büyüyen fidanın mukayesesi yapılarak anlatılmıştır. Okumanın, ilim öğrenmenin önemi, Hz. Âdem’e meleklerin secde etmesi örnek gösterilerek izah edilmekte; âyet ve hadislerden örnekler verilmektedir.³⁴ Yaşlandığı vakit insan pişmanlık duymak istemiyorsa, eğitim gördüğü yılları iyi değerlendirmeye gayret etmelidir, denilmektedir.

Ülkede, padişah (II. Abdülhamit) sayesinde açılmış çok sayıda mektep bulunduğu ve bu mekteplerde tahsil görmenin önemi anlatılmaktadır. Cehaletin sefalet ve zillet getireceği ifade edilerek cahil kimselerin maişetlerini güçlkle temin ettikleri söylenmektedir. Cahil olmamak; okuma yazma bilmek, hesap yapabilmek, her şey hakkında muhakeme edebilmek ve aydınlık fikirler ile millete faydalı olmak şeklinde izah edilmektedir.³⁵

Kız çocuklarına, okulda şevk ve gayretle derslerine çalışmaları tavsiye edilmekte ve bunu yapmadıkları takdirde hükümete ve ebeveynlerine karşı vazifelerini yerine getirmemiş olacakları hatırlatılmaktadır. İlim tahsil etmenin önemi üzerinde durulmakta, “Rütbelerin en üstünü ilim rütbesidir” sözü delil olarak sunulmaktadır. Ayrıca “Evladım küçük yaşında tahsil-i ilme muhabbet et ki hikmete mazhar olasın zira hikmet ihtiyarlığa kadar sana refakat eder. Can-u dilden ilim ve hikmete talip ol kemal-i dikkatle onu taharrî eyle böyle yapacak olur isen her halde ilim ve hikmet sana mazhar olur.”³⁶ şeklinde nakledilen bir ifade ile kız çocuklarına nasihat edilmektedir. Muallimlere vazifeler, ebeveyne karşı olan vazifeler gibidir, sözleri kullanılmakta ve bu sebeple öğrencinin, onlara karşı hürmet, itaat, şükran ve muhabbet borçlu olduğu ifade edilmektedir. Eserde kız öğrencinin vazifeleri genel olarak şu şekilde verilmektedir: Derste muallimeyi iyi dinlemek ve sözünü kesmemek, sınıfa geç gelmemek, geçerli bir sebep olmadıkça devamsızlık yapmamak, kitapları düzenli ve temiz tutmak, sınıfta gürültü yapmamak, ödevlerini vaktinde ve kusursuz yapmak (Böylece muallimeden “zıkr-i cemil” almaya çalışmalıdır), derslere çalışırken azimli ve kararlı olmak, muallimelere muhabbet göstermek, itaat etmek ve daima şükran ile muamele etmek, büyük öğrenciler ile iyi geçinmek, küçüklere derslerinde yardımcı olmak.

Okul arkadaşlığının ömür boyu devam edeceği ve okul hatıralarının unutulmayacağı bildirilmekte ve güzel geçimli, iyi bir arkadaş olunması tavsiye edilmektedir. Arkadaşlığın önemi, Hz. Peygamber’in hayatından örnekler verilerek anlatılmaktadır.³⁷

c. Eşlerin Birbirlerine Karşı Vazifeleri

³³ “Çocukların dini kaideleri, aile saadetini ve insanlık için gerekli olan ilim ve fenleri öğrenecekleri ilim ve fazilet yuvasıdır.”

³⁴ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 39, 40-41.

³⁵ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 80-82.

³⁶ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 22.

³⁷ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 21-23; 3. Kısım, s. 42-45, 49.

Eserde aile saadeti için eşlerin, birbirlerine karşı birtakım vazifeleri olduğu ifade edilmekte ve kadının, eşine itaatının dinen de gerekli olduğu şu ifadeler ile vurgulanmaktadır: *"Bir kadın zevcine karşı itaat ve inkıyada tab'an ve diyaneten mecbur ve medyundur hatta onun saadet-i dünyeviyye ve uhreviyyesi ancak zevcine olan hüsn-ü itaat ve inkıyadı ve şâyan-ı takdir muâmelâtı sayesinde husulpezir olur."*³⁸ Ayrıca kadının ev hizmetlerini yerine getirerek ailesini mutlu etmesinin dinen ne kadar faziletli olduğu, "... Bir kadın zevciyle hoş geçinip onu kendisine hoşnut edecek olursa erkeklerin ettiği fezâilin cümlesine muâdildir" hadis-i şerifi ile vurgulanmaktadır. Müellife göre eşler daima birbirini gücendirmemeye ve eşinin akrabalarına her zaman hürmet göstermeye çalışmalıdır. Bir kadın, eşinden bir talepte bulunurken tam bir nezâket içerisinde olmalı, saadeti bozacak kötü muameleden kaçınmalıdır.

Bir evin sebep-i saadeti olabilecek kadının kocasına karşı sorumlulukları, Arap hükemâdan naklen madde madde şu şekilde sıralanmıştır: Yiyecek, giyecek gibi eve lazım olan vesâir her ne getirse gönül hoşnutluğu ile kabul etmek, istediği şeyleri yapıp istemediklerinden uzak durmak, evini, üstünü başını temiz tutmak, kötü ve çirkin bir şeyi görüp işitmemesine dikkat etmek, evin hizmetlerini ve yemeğini vaktinde yapıp hazır etmek, malını israftan korumak, kocaya hürmeten akrabalarına tazimde kusur etmemek, kocanın her sözünü başkalarına söylemeyi adet edinmemek, akla ve dine uygun her isteğine itaat etmek, kocanın tembihlerini ve uyarılarını daima dikkate almak; onu kırarak hareketten kaçınmak.³⁹

d. İdare-i Tasarruf-ı Beytiyye (Ev İdaresinde Tutumlu olma Hususunda Kadının Vazifeleri)

Müellif, bir kız çocuğunun vezâif-i diniyyeden başka kadınlıkla ilgili vazifeleri öğrenmesi ve tatbik etmesinin çok önemli olduğunu söylemektedir. Zira dinî ve dünyevî vazifelerini yerine getiren bir kadın, insanlığa pek çok hizmette bulunabilir. Çünkü evladına dini ve ahlâkî terbiye veren bir kadındır.⁴⁰

Müellif, bir hanımın hakiki mevkiinin kendi evi olduğunu söylemektedir. *"Kadımların saadeti aileleri arasında bulunur"*⁴¹ ifadesini kullanmakta; dost ve akrabaları ziyaret etmek gibi gerekli durumlar haricinde kadınların, mümkün olduğu kadar evin dışında çok kalmayıp daha ziyade evi ile meşgul olmalarını tavsiye etmektedir. Zira herkesle lüzumundan fazla konuşup çene çalmanın "âdet-i mekruhe" olduğunu ifade etmekte; ayrıca ev içinde kalması gerekli durumları herkese ifşâ etmemesini söylemektedir. Bu sebeple hanımların ketum ve muhteriz olmalarını gerekli görmekte; bununla birlikte kendisini ilgilendirmeyen meselelere müdahil olmasını, şan ve şöhretine hâlel getirecek söz ve davranışlar sarf etmesini uygun görmemektedir. Genç hanımların öncelikli

³⁸ "Dinen bir kadın eşine itaat etmekle sorumludur, hatta dünya ve ahiret mutluluğunu, eşine itaati ve güzel muamelesi sayesinde elde edebilir." Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 115.

³⁹ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 116-117.

⁴⁰ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 9.

⁴¹ Ali Rıza, 3. Kısım, *İlm-i Ahlâk*, s. 11.

vazifesinin “kendilerinin bir ev hanımı olmaları için lazım olacak terbiye ve malumatı gerek mektepten gerek evden tecrübe ve görgü suretiyle tahsil etmek” olduğunu ifade etmektedir.⁴²

Müellife göre bir valide evin bütün işlerinden sorumlu olduğundan, onun da dinlenmeye ihtiyacı vardır. Bu sebeple onu, sorgu ve suallerle yormamak, ondan izahat beklememek gerekir. Müşfik bir valide, evlatlarının “hakiki bir mürebbiyesi”, evinin “sadık bir cariyesi” hükmünde olduğu için onlara daima itaat etmek, güzel sözler söylemek her aile ferdinin vazifelerindedir.

Eserde kadının vazifelerinden biri de “idare-i tasarruf-ı beytiyye” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre insanın sahip olduklarını israf etmeyip yerine uygun sarf etmesi idare ve tasarruftur. Daima sade şeylerle yetinip itidalli olmak ve borca alışmamak gerekir. Dünyada insanı utandıran bir davranış olmakla beraber israf, uhrevî cezası da olan çirkin bir ameldir. İnsanın, arzularına hâkim olamayıp imkânından fazla harcama yapması akla ve hikmete uygun değildir. İdareli olmak insanı zengin etmezse de refaha nail olmasını sağlar. Müellif, kız çocuklarına, arzularını sınırlamayı ve ihtiyaçları hafifletmeyi öğrenmelerini tavsiye etmekte; ancak bu şekilde kendilerini mutlu ve zengin hissedeceklerini bildirmektedir. Tasarrufu seven bir kadının hazine değerinde olduğu, gençliğinde tasarruf eden kimsenin ihtiyarlığında rahat edeceği ifade edilmektedir. Az ile başlayan israf bir servetin yok olmasına sebep olabilir, denilmektedir.

İdareli olabilmeleri için kız çocuklarına verilen tavsiyeler genel olarak şu şekilde sıralanabilir: Masraflarını gelirine göre ayarlamak, veresiye alışveriş yapmamak, her şeyin iyisini ve ucuzunu almak, evde hizmetkârların hakkını tesviye etmek, her ay gelir-gider hesabını yapmak, gelir-gider ayarlaması yaparak fakirlere sadaka vermeyi ihmal etmemek, gelirden az da olsa bir miktarını harcamamak, bugünün işini yarına bırakmamak, vakti lüzumsuz sarf etmemek, lüzumsuz şeyler almamak.⁴³

Ev idaresi hususunda tavsiye edilen bir başka şey de çalışkan olmak, başlanılan bir işi tamamlamaktır. Ayrıca boş durmaktan sakınılması ve mutlaka bir meşguliyet edinilmesi tavsiye edilmektedir. Kişi, hangi işin ehli ise onda devam etmeli; eksikliğini bilmeli ve ya bir işe başlamamalı ya da başladığı işi bitirmelidir. Tembellikten uzak durulması istenilmekte, her şeyin, hatta hissiyat-ı âliyenin bile ancak çalışarak elde edileceği bildirilmektedir. Ayrıca kişi, işini bizzat kendisi yapmalı, başkalarına havale edip mükemmel sonuç beklememelidir. İnsanlar birbirine muhtaçtır, dolayısıyla hizmet etmek için çalışmalı, insanlığa faydalı olacak işler yapmalıdır.⁴⁴

e. Terbiye-i Etfal (Çocukların Terbiyesi)

Eserde ebeveynin, evlatlarının maddi ve manevi ihtiyaçlarından sorumlu olduğu vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda kendi kendilerine bakabilecekleri zamana kadar anne-baba,

⁴² Ali Rıza, 1. Kısım, *İlm-i Ahlâk*, s. 38-40.

⁴³ Ali Rıza, 3. Kısım, *İlm-i Ahlâk*, s. 61-63.

⁴⁴ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 28-31.

evlatlarına bakmakla yükümlüdür. Anne ve baba sadece maddi ihtiyaçlarından değil, çocuklarının tâlim ve terbiyelerinden de sorumludurlar. Tâlim ve terbiye birbirinden farklı hususlara sahiptir. Terbiye, amaçtır; tâlim ise araçtır. Tâlimsiz terbiye eksik olduğu gibi, manevi terbiye olmaksızın tâlim de mahzurludur. Ebeveyn, çocuklarını, yetenek ve kabiliyetleri doğrultusunda tâlim etmelidir. Yedi yaşından itibaren tadrîcî olarak dinî vazifeler ve mekârim-i ahlâk öğretmelidir.⁴⁵

Bir kadın için en önemli mesele, "terbiye-i etfal" olarak ifade edilmekte ve bu mesele, fitrî bir vazife olarak ele alınmaktadır. Annelerin, henüz küçük bir kız iken iyi yetiştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Müellife göre bir insanı ıslah etmek güç bir hizmettir; ancak çocuğu iyi yetiştirmek daha kolaydır. Nitekim çocukların tâlim ve terbiyesi ile geçirilen zaman, fâni âlemde en faydalı zamanlardır. Terbiye, beşikte iken başlamaktadır. Çocuk, bir nevi tohum gibidir; kendisinde iyi ve kötü birlikte bulunur. Terbiyenin gayesi de, iyiyi artırmak, kötüyü yok etmeye çalışmaktır.

Eserde, tâlim ve terbiyede dikkate edilmesi gereken en önemli husus, ahlâkî sıhhat ile bedenî sıhhatin birbirinden ayrı olmadığını bilmek ve ikisini birlikte idâme ettirmeye özen göstermek şeklinde ifade edilmektedir. "Sıhhat-i bedeniyye"ye bebeklikten itibaren itina gösterilmesi gerektiği belirtilmekte ve önemli görülen sıhhat kaideleri şu şekilde verilmektedir:

Yeni doğan bebek, kundağa sarılmalı, üşütmemesine dikkat edilerek bulunduğu oda havalandırılmalıdır. Haftada bir banyo yaptırılmalı, banyodan sonra iyice kurulanmalıdır. Gıda olarak ilk zamanlarda anne sütünden başka bir şey ile beslenmemeli; doktor tarafından gerek görülmedikçe sütanneye verilmemeli ve emziğe alıştırmamalıdır. Gece rahat uyuyabilsin diye süt vermek için uyandırılmamalı; süt veren annesinin gece uykusuz kalmamasına dikkat edilmelidir. Soğuktan korumak için üzerine kolayca çıkarılabilecek kıyafetler giydirilmeli; ellerini ve ayaklarını serbestçe oynatabilmesi için az bir zaman içinde kundaktan çıkarılmalıdır. Başına daima hafif bir başlık giydirilmelidir. Yeni doğduğunda bebeğin göz ve kulakları çok hassas olduğundan yanında çok gürültü edilmemeli; uyurken etrafında gaz ve mum (yani ışık) yakılmamalıdır. Beşik ve salıncağa yatırmaktan uzak durulmalıdır. Nitekim bebeği sallamak, beyni sarsmakta ve ona zarar vermektedir.

Bebeklerin rahatsızlığı, ağlamaları ile anlaşılabilir. Yüzünde sıhhat alameti olan bir bebek ağlıyorsa derûnî bir ızdırabı veya karnının aç olduğuna şüphe edilmemelidir. Dişleri çıkmadıkça bebek yemeğe alıştırmamalıdır. Açık havada gezmesine, vücuduna kuvvet veren ve vücudu yorarak uyumak arzusu hissettiren oyunları oynamasına müsaade etmelidir. Yedi yaşına kadar gündüz iki üç saat kadar uyutmalıdır.

Eserde, "sıhhat-i ahlâkiyye"nin de çocuğun sıhhat-i bedeniyyesi gibi birçok vazifeyi yerine getirmekle vücut bulacağı ifade edilmektedir. Sıhhat-i ahlâkiyyenin esasını "itaat" teşkil eder, denilmekte ve itaatin de beşikte başlayacağı ifade edilmektedir. Bunun için de çocuğun her ağlamasında arzusunu yerine getirmemek gerektiği vurgulanmaktadır. Müellife göre bir çocukta itaat

⁴⁵ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 14-15.

fikri oluşturulduktan sonra ona telkin vermek kolaylaşır. Ancak çocuğa karşı farklı mizaç tutum ve davranış sergilenmemeli; istikrarlı olmayan tutum, çocukta itaat fikrini ortadan kaldırır. Her eline geçen şeyi kırmasına müsaade etmemelidir. Aynı zamanda çocuğa kötü örnek olacak davranışlardan ve nezaketsizlikten uzak durulmalıdır. Çocuklara aşırı muhabbet gösterip şımarık ve terbiyesiz hale getirilmemelidir. Çocuğa verilen nasihatın aksi yapılmamalıdır. Çocuğun ilgi ve alakasını tabiata, yaratılış itibarıyla hoş ve latif olan şeylere yönlendirmeye gayret etmelidir. Çocuğu hiçbir suretle korkutmamalı; korkaklığın ahlâkî faziletlere aykırı olduğu unutulmamalıdır. İyi veya kötü yaptıklarını söyleyen çocuk tehdit edilmemelidir; bilakis övülmeli ve iltifat edilmelidir. Ancak yaptığı kötü bir hareket ise üzüntü dile getirilmeli, cezayı gerektiren bir durum ise tekdir edilmelidir. Çocuklarda kötü niyet ve garez gibi bazı şeyler mevcut olmadığından bu hissiyatın uyanmasına sebebiyet verilmemelidir. Kin tutmalarına müsaade edilmemelidir.

Bunlara ilaveten çocuk terbiyesinde dikkat edilmesi gerekli diğer hususlar da şu şekilde verilmektedir: Çocukların emir ifadeleri kullanmalarına göz yumulmamalıdır. Çocuklarda taklit çok fazla olduğu için ahlâkî faziletlere ilişkin şeylerin taklidine meydan verilmelidir. Çocuklarda her şeye inanmak hâkim bir his olduğundan onlara söylenen sözlere dikkat edilmeli, mümkün merteye doğru söz söylenmelidir, kaba ifadelerden sakınılmalıdır. Çocuklara ahlâkî faziletleri içeren hikâyeler okunmalıdır.

Eserde özet olarak akıllı, terbiyeli ve faziletli hanımların en önemli vazifesi, kendilerini idare edinceye kadar çocuklarının bedenî ve ahlâkî terbiyesine itina göstermek ve bu süreçte sabır ve metanetli olmaya gayret etmek, şeklinde verilmektedir.⁴⁶

f. Ahbablık (Dostluk ve Arkadaşlık)

Eserde, "Bu âlem-i fânide dikensiz gül ancak dostluktur" düşüncesinden hareketle, insan için sadık, vefakâr bir dostun define mesabesinde olduğu vurgulanmaktadır. İnsanın dostlarını, ne kendinin çok üstünde ne de çok aşağısında aramaması gerektiği ifade edilmekte; güzel ahlâklı kimselerin dost olarak tercih edilmesi tavsiye edilmektedir.⁴⁷ Kişinin dostuna karşı vazifeleri de şu şekilde verilmektedir: Gıyabında bir şey söylenmesine engel olunmalı, dostu mutlu edecek vesileler bulunmalı ve sadakat gösterilmelidir. İhtiyaç halinde yardımda bulunmalı, hatta dost ihtiyacını söylemeden kişi onları keşfetmelidir, dostun hatası ya da yanlışı varsa uyarmalı ve hatalarını ıslah

⁴⁶ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 124-135.

⁴⁷ Süleyman b. Abdülmelik'in şu sözü aktarılmaktadır: "En nefis et'ime yedim, elbise-i fâhire giydim, âla atlara bindim, iyi ve güzel şeylerin tadını aldım. Âlemde muhubb-u sâdık gibi aziz ve leziz bir şey bulamadım. Benden her şeyin tadı zâil oldu. Yalnız muhubb-u sâdıkın lezzeti bâkî kaldı." Ebû Said Sevrî'den aktarılan söz de şu şekildedir: "Bir kimse ile dost olmak istersen evvela onu hiddetlendir. Sonra senin nasıl adam olduğunu sormak üzere nezdine birini gönder. Eğer hakkında hayır söyleyip esrarını ketm ederse onu kendine dost ittihaiz eyle. Aksi halde ise ondan uzak dur." Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 28-31.

etmesine yardımcı olmalıdır. Hakiki dostları muhafaza etmeli, onlara güzel muamelede bulunmaya gayret etmelidir.⁴⁸

g. Hademe ve Hademe İntihâbı (Seçimi)

Eserde, bir hanımın ev idaresi hususunda başarı gösterebilmesi için hizmetkâr seçiminde dikkatli olması gerektiği ifade edilmektedir. Müellife göre hizmetkârların doğru tercih edilmemesi evin bütçesine zarar verir. Buna göre hizmetkâr; iffetli, itaatkâr, nazik, gayretli, faal, terbiyeli ve temiz olmalıdır. Kısacası, *"Hanımlarının ve efendilerinin ne zamanını zayî ve ne de parasını telef etmelidir."*⁴⁹ Hizmetkârların, her şeyden evvel insan olduklarının unutulmaması gerektiği ve ücret mukabili bir hizmeti yerine getirdikleri hatırlatılmaktadır. Ev hizmetinde bulunan kimselerin, aile fertlerinden kabul edilip onlara güzel muamelede bulunulması tavsiye edilmektedir. İstenilen hizmetin yerine getirilebilmesi için onları teşvik etmek ve güzel sözlerle yönlendirmek gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, hizmetinden memnun kalındığı vakit teşekkür etmek, hastalandıklarında tedavi olmalarına yardımcı olmak, mübalağalı isteklerde bulunmamak, hanımın vazifelerinden olarak sıralanmaktadır. Bunlara ilaveten bir hanım, hizmetkârların hal ve hareketlerinden, ahlâklarından da sorumludur, denilmektedir. Kısacası bir hanımın, kendisine nasıl muamele yapılmasını istiyorsa hizmetkârlarına karşı da o şekilde davranması gerektiği tavsiye edilmektedir. Burada Hz. Osman'ın kölesine muamelesi örnek olarak anlatılmaktadır.⁵⁰

Hizmetkârlar ile çocukların laubali olmamasına dikkat edilmesi tavsiye edilmektedir. Çocukların emanet edileceği hizmetkârların iffetli, güzel huylu olmasına önem verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Cahil olan hizmetkârların ev hanımı tarafından idare edilmesinin önemi üzerinde durulmaktadır. Müellife göre onları idare etmenin iki yolu vardır: Teftiş ve itimat. Hizmetçinin kendi başına bırakılmayıp daima gözetim altında bulundurulması faydalı görülmektedir. *"Bir hanımı hanım eden hizmetçisidir"* düşüncesi ile hizmetçinin yediğine, içtiğine ve giyimine özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmiş ve *"İyi kimse hanımının hüsn-i ahlâkına delalet eder"* denilmiştir. Netice itibarıyla *"Eğer sadık hizmetkârın var ise nefsin gibi sev ve onu kendi biraderin makamında tut"* tavsiyesinde bulunulmuştur.⁵¹

h. Vezâif-i Medeniyye (Vatana Karşı Vazifeler)

Eserde "ül'l-emre itaat", dini vazifelerden olarak zikredilmiştir. Bu emir gereği, öncelikle yeryüzünün halifesi olan padişaha itaat ve kanunlarına riâyet etmek gerekir. Aynı şekilde bir valide

⁴⁸ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 28-32.

⁴⁹ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 33.

⁵⁰ "Bir gün Hz. Osman (r.a.) kölesinin kulağını şiddetle çeker köle: 'Ya seyyidî ahiretten havf etmez misin?' der müşarun ileyh kendi kulağını göstererek 'sen de benimkini çek' der. Köle de çeker, müşarun ileyh: 'Biraz daha çek' deyince köle 'Ya seyyidî sen Allah'tan korkar isen ben de Allahtan korkarım' diye cevap verir." Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 35.

⁵¹ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 21; 3. Kısım, s. 33-38.

hükümünde olan vatana karşı da vazifeler bulunmaktadır. Her şeyden evvel bir aile mesabesinde olan memleketin çocukları birbirlerinin “birader ve hemşiresi” olduklarını unutmamalıdır.⁵²

i. Hayvanlara Karşı Vazifeler

“Fezâil-i ahlâkiyye insanları beni nev’ine karşı hüsn-ü muameleye mecbur eylediği gibi hayvânâta dahi rıfk ile muamele kavâid-i insaniyye icabındandır” ifadelerini kullanan müellif, bütün mahlûkâtın nezd-i ilâhîdeki ehemmiyetini düşünerek onları incitmek gerektiğine vurgu yapmaktadır. Güzel muamele hayvanların sadakatini arttıracığından onlara eziyet etmemek, şefkatle muamele etmek bir vazife olarak anlatılmaktadır.⁵³

5. Fezailiyye-Rezailiyye (Ahlâkî Faziletler ve Reziletler)

Eserde güzel ahlâk, insanın sahip olabileceği en büyük zenginlik olarak ifade edilmektedir. Buna göre güzel ameller, mal ve paradan daha değerli bir servettir. İnsanda fazilet ve hüsn-i ahlâk bulunmaz ise servetin ehemmiyeti olamaz. Müellif, zengin ama ahlâkı güzel olmayan kimseyi, altın kutu içindeki yılanı benzetmekte; insanların yılanı nefretten başka bir muamelede bulunmayacağını hatırlatmaktadır.⁵⁴

Eserde ahlâkî fazilet ve reziletler karışık olarak ele alınmıştır. Öncelikle üzerinde durulan fazilet, “dürüstlük” tür. Yalan söylemenin insanı, her yerde mahcub ve zelil eylediği, yok yere yemin etmenin de insanın imanını zedelediği ifade edilmiştir. Dolayısıyla lisanı daima doğru söylemeye alıştırmak gerektiği, bir zarar geleceği bilirse dahi yalana başvurmamanın önemli olduğu belirtilmiştir. İnsanın en büyük faziletlerinden biri olarak ifade edilen “özünde ve sözünde doğru olmanın” ancak küçük yaşlarda alışmak ile mümkün olacağı söylenmiştir. Böylece çocuk iken yalan söylemeyen, ebeveyninin sözünü dinleyen ve iyi arkadaşlarla ülfet eyleyen kimsenin büyüdüğünde “sadakat”li olacağı; sadık bir kimsede ise dostluk, vefakârlık, samimiyet ve muhabbet gibi faziletlerin bulunacağı ifade edilmiştir.⁵⁵

Faziletlerden bir diğeri olarak “tevâzû” üzerinde durulmuştur. “Haysiyet-i zâtiyye kibir ve gurur demek değildir” ifadesi kullanılmış ve tevazu ile haysiyetini muhafaza eden kimsenin günahlardan korunacağı, vakarı sayesinde kendisine hürmet edileceği ifade edilmiştir. Tevazû, büyüklere hürmet göstermek, akranlara ve küçüklere sevgi ve şefkat ile muamele etmek, kimseyi incitmek ve herkese mevkiine ve haysiyetine uygun hürmet ve riâyet etmek şeklinde tarif edilmiştir.

“Sabır”, eserde üzerinde durulan faziletlerden bir diğeridir. Beşeriyet gereği insanın meşakkatlerden uzak kalamayacağı, dolayısıyla karşılaştığı sıkıntıları hafifletebilmenin yegâne

⁵² Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 6-7.

⁵³ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 23-24.

⁵⁴ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 46.

⁵⁵ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 5-7.

devasının "sabır" olduğu ifade edilmiştir. Sıkıntı ve hastalık zamanında insanın halinden şikâyet etmeyip Cenâb-ı Allah'a hamd ve senâ eylesinin, kişinin tahammülünü arttıracak ve onu teselli edeceği; sabırsızlığın ise, acıyı arttırmaktan başka bir işe yaramayacağı vurgulanmıştır.⁵⁶

"Şefkat ve merhamet" kavramları da ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. "*Mahlûkât için daima ibrâz olunacak âsâr-ı merhamet hüsn-i ahlâkın en metin ve emin esaslarından birisini teşkil eder*" sözlerini sarf eden müellif, şefkat ve merhametin erkân-ı diniyyenin faziletlerinden ve İslâm'ın mukaddes şiarlarından olduğunu ifade eder. Buna göre ihtiyaç sahibinin müracaatı ve istekleri reddedilmemelidir. Böylelikle kişi dünyada iyi bir isim sahibi olacağı gibi ahirette de ilâhî mükâfata mazhar olur. Merhamet erbabı yalnız kendisinden istekte bulunanlara yardım etmemeli, aynı zamanda istemeğe cesaret edemeyenlere de ulaşmalıdır. Bir hanım için de aynı şeyler geçerli olup "iyi bir hanımdır" şeklinde övgüye mazhar olmak, çevresindekileri düşünüp iyilik yapması ile mümkün olur.⁵⁷

Eserde "iyi kalbli olmak" üzerinde de durulmuştur. Kalbin "tecelligâh-ı ilâhiyye" olduğu hatırlatılarak "kalb-i selim" in önemine vurgu yapılmıştır. İyi kalbli kimsenin güzel davranışlar sergileyeceği ifade edilmiş ve "iyi kalbli bir çocuk daima iyi bir refik olur" sözleri ile arkadaş seçiminde tercih sebebi olacağına dikkat çekilmiştir.

Eserde yer alan bir başka ahlâkî fazilet de "çalışmak"tır. Müellif, her canlı, ömrü boyunca çalışmak, vazifelerini yerine getirmekle meşgul olur; insanın vazifesi de çalışmaktır, demekte ve "*İnsan için kendi çalıştığından başkası yoktur*"⁵⁸ âyetini delil göstermektedir. Müellife göre, çalışmaktan hoşlanmayan insan, şeref sahibi olamaz, refaha ulaşamaz. İki çeşit çalışma vardır; zihnen ve bedenen. İnsan, sahip olduğu fikrî ve bedenî kuvveti bilerek onları güzel yolda kullanmaya çalışmalıdır.⁵⁹

Eserde ahlâkî faziletlerden başka makbul olmayan, kerih görülen huy ve davranışlardan da bahsedilmektedir. İlm-i ahlâkta, "ahlâk-ı zemime" olarak ifade edilen bu davranışlardan biri "tembellik"tir. Müellif, maddi ve manevi zararları olan tembelliğin, bedene ağırlık ve hantallık verdiğini ve kişiyi sevilmeyen biri haline getirdiğini ifade etmektedir. Bu sebeple tembel öğrencilerin sürekli takdir edilip, ceza aldıklarını ve öğretmenlerinin ümitsizliğe kapılmasına neden olduklarını söylemektedir. Ayrıca tembel olan kız öğrencilerin ileride muktedir bir ev hanımı olmak gibi bir fırsatı da kaçırmış olabileceklerini dile getirmektedir.⁶⁰

Ahlâkî reziletlerden olarak bahsi geçen bir başka konu ise "hiddet"tir. Hiddetin hem bedene hem de ruha zarar verdiği ifade edilerek, bu hastalığı olan kimselerin sevilmeyen geçimsiz bir yapıya

⁵⁶ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 10.

⁵⁷ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 34-27.

⁵⁸ Necm Sûresi, 39.

⁵⁹ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 66-70.

⁶⁰ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 12.

sahip olacakları belirtilmektedir. Fazilet olarak halim selim olmanın ise ancak hiddetlenmemek ve hiddeti gerektirecek şeylerden uzak durmak ile mümkün olacağı ifade edilmektedir.

Bir başka “merdûd” haslet de “hased” olarak verilmektedir. Başkalarının sahip olduğu “ilim, iktidar, servet” gibi refah vesilesi olan şeyleri çekememek olarak tarif edilen hasedin fena bir illet olduğu ve bu illete tutulmuş kimsenin huzurlu ve başarılı olamayacağı ifade edilmiştir. Buna mukabil “gıbta” gibi makbul bir haslet sayesinde insan, başkaları gibi olmaya gayret eder, çalışmaktan geri durmaz, denilmektedir.⁶¹

“Cehalet” de konu edilen bir başka ahlâkî rezilettir. İslâm’ın cehalete müsaade etmediğinden yola çıkarak cahil kimsenin aynı zamanda noksan kimse olduğuna vurgu yapılmıştır. Böyle bir kimse ileride ilim ve irfan sahibi olmadığı için pişmanlık duysa da bunun faydası olmayacaktır. İnsan için ilim, irfan ve fazilet sahibi olmaktan daha kıymetli bir sermaye bulunmamaktadır.⁶²

Eserde bahsi geçen konulardan biri de israf ve cimriliktir. Kişinin namusuyla, güzel bir yol ile kazanç elde etmesi ve bunu Allah yolunda harcamaya çalışması ahlâkî bir fazilettir, sözlerini kullanan müellif; sadece maddî lezzetler için ya da sadece servet sahibi olmak için çalışmanın insanı, cimriliğe sevk edeceğini dile getirmektedir. Ayrıca, bu iki kötü hasletin insanın yaşı ilerledikçe daha çok artacağını ifade etmekte; küçük yaşta cömertlik gibi güzel huylara alışmak gerektiğini vurgulamaktadır.

Müellif eserde, bir kimsenin haysiyetine taarruzda bulunmak olarak ifade ettiği gıybet ve iftira konularını da ele almaktadır. Dili gıybete alıştırmamanın ve bir kimse hakkında bilinen ahlâkî faziletleri söylemenin önemi üzerinde durmakta; bir kimse hakkında konuşulanları dinlemenin de kişiyi o fiile ortak edeceğini hatırlatmaktadır. Unutmamak gerekir ki dil yarası, hiçbir merhem ile tedavi edilemeyecek bir yaradır, diyen müellif bunun için, “*Evlatlarım size nasihat ederim akran ve emsalinizin haysiyet-i şahsiyye ve namusunu haleldâr edecek akval ve efal ve harekâttan her zaman mücanebet ediniz dünyada lisanen efalen sizden kimse incinmesin.*” şeklinde nasihat etmektedir.⁶³

Eserde, insanın, haysiyet-i şahsiyyesini muhafaza etmek için kibir ve gururdan kurtulmaya çalışması gerektiği üzerinde de durulmaktadır. Kalbinde zerre kadar kibir olanların Cennet’e giremeyeceğine dair hadis-i şerifin olduğu hatırlatılmakta; büyük zatların bu duygudan kurtulmak için nefis terbiyesi yaptıkları misallerle anlatılmaktadır.⁶⁴

6. Âdâb-ı Muâşeret

“İnsanın bazı hal ve hareketi vardır ki bir meclis veya bir büyük adamın yanında bulunduğu zaman herkes nazarında ayıp ve çirkin görünür” ifadeleri ile başlayan bölümde âdâb-ı muâşeret anlatılmakta;

⁶¹ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 11-12.

⁶² Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 13.

⁶³ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 72-75.

⁶⁴ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 3. Kısım, s. 76-79.

edep ve terbiye sahibi bir hanımın bunlara dikkat etmesi gerektiği ifade edilmektedir. Her hanım kızın, kesinlikle kaçınması gerekli, âdâba aykırı başlıca fiiller olarak şunlar sıralanmaktadır:

Birine bir şey söylerken ağzını onun yüzüne kadar yaklaştırıp nefesiyle dinleyeni rahatsız etmek, yanındaki birine yaslanmak, yürüdüğü vakit ayağını sert basarak herkesin rahatını bozmak, esnemek, öksürmek ve aksırmak gibi ârızî ve gayr-ı ihtiyârî bazı haller vukuunda mendil veya elini ağzına götürmemek, parmakları ile oynamak, birbirini kaşımak, bilir bilmez söze karışmak, kendinden büyük yaşlı ve hürmetli adamların yerine ve yanına oturmak, bir yerde kendi mevkiini gözetmeyerek tâ baş sedire geçmek, bilmediği bir şeyi biliyorum diye iddia ve ısrarda bulunmak, kapıyı hızlı kapamak, birine karşı gerilmek, el şakası yapmak. Kimsenin yaptığını beğenmemek ve "ben olsaydım böyle yapardım" diyerek övünmek, çevresindekilerle istihza (alay) etmek.⁶⁵

Sonuç

19. yüzyılda kadının eğitimi, ev içindeki "rolü" dikkate alınarak gerekli görülmekte; kızlara mahsus açılmış mekteplerin programları da bu şekilde tanzim edilmektedir. Her ne kadar kızların eğitiminde cinsiyet ön planda tutulmuş olsa da derslerin çok çeşitli olduğu, sadece dini dersler ve el işleri ile sınırlandırılmadığı, dil dersleri ve kültür derslerinin de okutulması oldukça dikkat çekicidir. Bir kadının, dinî ilimler, hesap, coğrafya, tarih, idare-i beytiyye, ilm-i eşya, ilm-i ahlâk ve el hüneleri ile alakalı dersler okuması, onun tahsili için gerekli görülmekte; böylece ev idaresi ve çocuk terbiyesi hususunda daha başarılı olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca kız çocuklarının, aileye ve devlete karşı sorumlulukları gereği okuması gerektiği düşünülmektedir. Kadının aile saadetindeki rolü dikkate alınarak hem zihnî çalışma faaliyetinde bulunması gerektiği hem de el hünelerinde başarılı olması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca talim etmeleri gereken en önemli derslerden birinin "ahlâk" olduğu, özellikle de kız çocukları için bu dersin önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Kanaatimizce, kız rüşdiyelerinde ahlâk dersinin daha istikrarlı bir şekilde okutulmasının sebebi de bu düşüncedir.

Erkek rüşdiyelerinde de okutulan ahlâk derslerinin muhtevasının kız rüşdiyelerinde farklı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim erkek rüşdiyelerinde okutulan ahlâk ders kitaplarında sadece ahlâkî konular yer alırken, kızlara mahsus ahlâk ders kitaplarında ev idaresi, çocuk terbiyesi ve kızların aile içinde vazifeleri gibi farklı konular yer almaktadır. "İtaat" kavramına dikkat çekilmekte, kadının en önemli görevlerinden biri olarak ele alınmaktadır. Bu da kız çocuklarının aldıkları eğitiminin temel amacının onların daha iyi bir eş ve anne olmalarına yönelik olduğunu göstermektedir. Annenin, aile içerisindeki önemli rolü üzerinde durulmakta; aile saadetinin anne ile gerçekleşebileceğine vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla annenin mutlu olması, bilgili ve kültürlü olması öncelikle ailenin ve dolayısıyla da toplumun mutluluğu demektir.

Netice itibariyle erkeklerden farklı yaratılışa sahip olan kadınların vazife itibariyle de onlardan farklı olduğu düşüncesinden hareketle yazılmış olan ahlâk ders kitaplarının genel amacı; iyi

⁶⁵ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, 1. Kısım, s. 44.

bir kız, sevimli bir gelin, hayırlı bir zevce, faydalı bir valide, hatırlı, muteber bir komşu, iyi bir dost olabilmeleri için kız çocuklarına vazifelerini tâlim etmektir. Bu doğrultuda, bir hanım kızın öncelikli vazifesi, Allah'ın birliğini ve Peygamberin risaletini kalb ile tasdik dil ile ikrar etmek, sünnet-i seniyyeye ittibâdır. Sonra emirü'l-müminin olan padişaha itaat, hükümet ve memlekete sadakat ve itaat ile sorumludur. Ardından sıra ile ebeveynine, büyüklere itaat ve hürmet etme vazifesi vardır. Diğer vazifeleri de güzel ahlâk ile evini idare etmek, hizmetlilere, hayvanlara güzel muamelede bulunmak ve onları kendinden memnun etmek; aynı şekilde diğer insanlara da elinden geldiği kadar şefkat ve merhamet göstermek, hizmet etmek ve hoş geçinmeye çalışmaktır. Ancak bunları yerine getirdiği takdirde muazzez, mesut ve bahtiyar olur.

Günümüzde kız çocuklarının gerek aile içerisinde gerek kurumlarda aldıkları eğitimin genel eğitim olduğunu, çocuk gelişimi ve el becerilerine yönelik derslerin ancak meslek liselerinde verildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu kadar kapsamlı bir ahlâk ders içeriğinin eğitim kurumlarında olmadığını da ifade etmek isteriz.

Kaynakça

Akyüz Yahya, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Tâlimatı", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5 (1994), 1-47.

Akyüz Yahya, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı", *Milli Eğitim*, 143 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1999).

Akyüz Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.

Ali Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlâk* (1. Kısım). -İnas Mektebinin 4. Senesinde Tedris Olunmak Üzere- İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1316/1898.

Ali Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlâk* (3. Kısım). -İnas Mektebinin 6. Senesinde Tedris Olunmak Üzere- İstanbul, Kıraat Matbaası, 1316/1898.

Ali Seydi, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye*, İstanbul, Artin Asaduryan Matbaası, 1329/1913.

Berker Aziz, *Türkiye'de İlköğretim I (1839-1908)*, Ankara, MEB Yayınları, 1945.

BOA, *Maarif-i Umumiye Nezareti, Evrak Odası* (MF.VRK), nr. 3/139, (14 ZA 1302).

BOA, *Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Yazışmaları* (A.MKT.NZD), nr. 169/37, (20 S 1272/1855).

Erdem Yasemin Tümer, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara, TTK, 2013.

Ergin Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-3, İstanbul, Eser Matbaası, 1977.

Fatma Aliye Hanım, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, (sad. Metin Hasırcı), İstanbul, Pınar Yayınları, 1994.

Fatma Aliye, "Ta'lim ve Terbiye-i Benât-ı Osmaniye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 37, (20 Receb 1313 / 25 Kânunievvel 1311).

İçsel Nazım, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye Ders Kitabı*, İstanbul, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1327/1911.

Kansu Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, I. Kitap, Ankara, Muallim Ahmet Halit Kitaphânesi, 1930.

Kara İsmail - Ali Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle-Sıbyan Mektepleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005.

Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, C. 6, Ankara, TTK Yayınları, 1954.

Kodaman Bayram, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (1990), 131-178.

Kodaman Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, TTK Yayınları, 1999.

Kurnaz Şefika, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını*, İstanbul, MEB Yayınları, 1996.

Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Ankara, MEB Yayınları, 2002.

Millî Eğitimle İlgili Mevzuat, der. Reşat Özalp, Ankara, MEB Yayınları, 1982.

Okay Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, İstanbul, MEB Yayınları, 1991.

Öztürk Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, İstanbul, Türk Tarih Kurumu, 1996.

Öztürk Cemil, *Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul, MEB Yayınları, 2005.

Sakaoğlu Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye (1. Sene), İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1316/1898.

Takvim-i Vekâyi, nr. 649, (26 Zilhicce 1278).

Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1329/1913.

Tümer Yasemin, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat Hayatında Kadın Eğitimi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (10 Eylül 2001), 58-89.

Unat Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara, MEB Basımevi, 1964.

Ünal Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907): Programlar-Ders İçerikleri-İstatistikler*, Ankara, Gazi Kitapevi, 2008.

